

ZALAI ANITA

A spanyol polgárháború – 70 év távlatából

ÁLKALMAZOTT HUMÁNTUDOMÁNYI INTÉZET

polgárháború, demokratizálódás, évfordulók, Történelmi Emlékezet Éve, Történelmi Emlékezet Törvénye

A 70 évvel ezelőtt, 1936–39 között zajló spanyol polgárháború annak idején az egész világ figyelmét éveken át magára vonta. A spanyol belügyként kirobbanó fegyveres konfliktus éppen a hitleri és sztálini rendszer megszállódása idejére esett, s a két szélsőséges ideológia lelkiismeretfurdalás nélkül próbálta a maga javára kiaknázni a küzdő felek szembenállását.

Szinte bizonyosra vehető, hogy a spanyol polgárháború témakörében több könyv született, több nyelven, mint bármely más háborúról. Csak a jelentősebb könyvek és tanulmányok nagyságrendje is többtízezres. Ezek közül azonban meglehetősen csekély törekedett a teljességre, az objektivitásra. Számos vitatott kérdés merül fel a témával kapcsolatban, kezdve a konfliktus elnevezésétől annak nemzeti vagy nemzetközi jellegén át egészen a harcok áldozatainak számáig.

A történelemkönyvekben spanyol polgárháborúnak nevezett konfliktust résztvevői is más- és másképpen nevezték: a köztársaságiak a külső agresszorok és hazai szövetségeseik elleni „nemzeti-forradalmi háborúnak”, 1936 francóista felkelői viszont a nemzet értékeit romboló liberálisok, szabadkőművesek, kommunisták, anarchisták, szocialisták, radikális polgárok, nemzetiségi „szeparatisták” (valójában katalán, baszk autonomisták, legfeljebb föderalisták) elleni „keresztshadjáratnak”.

A spanyol polgárháború messze túlnőtt az ország belpolitikai és társadalmi életében támadt politikai és szociális konfliktusok keretén, és perdöntő jelentőségű nemzetközi küzdelemmé is vált, amely befolyásolta a második világháború előkészületeit, a szembenálló erők felsorakozását, a nemzetközi koalíciók formálódását. Nem csupán spanyol történelemről van szó tehát, de nem lehet elfogadni azon történetírói álláspontokat sem, melyek szerint Spanyolországban az első hónapok után már nem a spanyol politikai táborok, hanem a nagyhatalmak küzdelme folyt, amelyhez a spanyoloknak mind kevesebb köze volt.¹

A polgárháború kirobbanását megelőző 1936. februári parlamenti választáson meglehetősen kiegyensúlyozott eredmény született. A baloldali erőket egybegyűjtő Népfront nyerte meg a választást, de a jobboldal is közel 40 százaléknyi szavazatot szerzett. Ezt azt jelenti, hogy az 1936. július 18-tól zajló fegyveres konfliktusban mindkét oldalon hazai, ha úgy tetszik nemzeti erők álltak. Az ő támogatásukra, olykor ennek ürügyén jelentek meg a harctéren külső nagyhatalmak.²

A spanyol háborúban, mint általában a polgárháborúkban, a szemben álló felek többnyire elvadult kíméletlenséggel irtották egymást. Ennek a kegyetlen párharcnak a résztvevőkben lerakódott emléke, és az ebből eredő, az utódokra is átörökölt szorongások erősen befolyásolták a 40 évvel későbbi, a diktatúra bukásakor lezajlott eseményeket is. Amikor napirendre került az 1939-ben a spanyolokra erőszakolt rendszer eltávolítása, az újabb nemzedékek ösztönösen, de tudatosan is mindent megtettek, nehogy ezt az újabb fordulatot hasonló véres események kísérjék.

Ez a megfontolás alakította ki 1975–76-ban a megegyezések politikáját, amelynek során a felek megállapodtak: a vitákat a politikai ellenfél elpusztításának korábbi gyakorlatával szakítva konszenzussal és népi szavazással döntik el. Ennek az informális megállapodásnak a lényegét bizonyos tabuk kialakítása alkotta, ami egyben azt is jelentette, hogy mindegyik politikai erő lemondott saját korábbi sarkalatos eszméinek megvalósításáról. A kommunista-szocialista és nemzeti baloldal elfogadta, hogy „tabuként” kezeli: a „kapitalizmus” formációját, és nem kérdőjelezi meg annak létezését; feladva évszázados köztársasági eszményeit, elfogadja a monarchiát; nem veti fel a latifundiumok megszüntetésének kérdését; elfogadja Spanyolország egységét (ez a nemzeti mozgalmak részéről volt nagy gesztus); elfogadja a francóista fegyveres erőket (beleértve az állambiztonságiakat is), kritikája kikerüli őket; s nem szorgalmaz számonkérést a régi rendszer prominens vezetői ellen; kizárólag békés eszközöket használ a hatalom megragadásáért vívott küzdelemben. Egyidejűleg a

¹ Harsányi Iván: A spanyol polgárháború és magyar önkéntesei. Antifasiszta Füzetek, 1996. 4.

² Uo. 5.

fangalista kormányzó és az uralkodó körök is jelentős engedményeket tettek: eszerint bármi is legyen az elkövetkező választások eredménye, elfogadják azt; elfogadják a pluralizmus, a politikai demokrácia és a nemzeti autonómia eszméjét.

E „tabuk” – mint jelzőkarók – tüzték ki egy – igen széles – politikai játéktér határait: ez kielégítette a régi rend híveit, de lehetővé tette a demokratikus átalakulást. Aki ezt nem fogadta el – mint a baszk ETA, amely a szocialista baszk köztársaság jelszavát tartotta fenn –, a politikai színpadon kívülre került. A spanyol társadalom többsége azonban megegyezést és nem leszámolást akart. Ennek köszönhetően 1975–1977-ben a spanyol politikai rendszer demokratikus átalakulása nagyjából békésen ment végbe. Anderle Ádám szavait idézve: „Hispaniában a politikai sportszerűség korábban nem ismert magatartása kényszerként jelent meg a politikában – döntően az 1936–39-es polgárháborús trauma tanulságaként”.³

A demokrácia megalapozásánál – szintén közös megegyezéssel – a múlt is a tabuk közé került 1975–77-től, felismerve, hogy a múltorientált jövőépítés lehetetlen, csupán újabb polgárháborús helyzetet alakítana ki. Ez az oka, pontosabban ez volt az oka annak, hogy – a közelmúltig – egyetlen párt sem használt érveiben történelmi argumentációt.

A kerek történelmi évfordulók azonban mindig alkalmat kínálnak a múlt lezárát, vagy inkább, csak annak látszó fejezeteinek újraértékelésére. A 2006-os esztendő több szemponttól is ilyennek számított Spanyolországban. 2006. április 14-én a polgárháború közvetlen politikai előzményének számító és meglehetősen vitatott Második Köztársaság kikiáltásának 75. évfordulójáról emlékeztek meg a spanyolok, majd ezt követően, július 18-án pedig a polgárháborút elindító, Franco tábornok nevével fémjelzett katonai felkelés 50. évfordulójáról.

Az évfordulók alkalmából 2006. július 7-én I. János Károly spanyol király – a spanyol parlament, a Cortes döntésének értelmében – a 2006-os esztendőt a Történelmi Emlékezet Évének nyilvánította (Ley 24/2006). A törvény indoklásában az uralkodó utalt a demokratikus átmenet óta eltelt több mint negyed évszázadra, amely lehetővé teszi a múlttal való „érett és nyílt” szembenézést, amely – a király szavai szerint – „a jövőbeli együttélés megalapozásának legbiztosabb módja”.⁴

A király által ellenjegyzett törvény egy hosszabb folyamat fontos állomása volt. A 2004-ben választást nyert Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) a polgárháború kirobbanásának közelgő évfordulója kapcsán elérkezettnek látta az időt a „múlttal való szembenézésre”. Ennek jegyében a szocialisták már röviddel a kormányra kerülésük után, 2004 szeptemberében létrehoztak egy minisztériumközi bizottságot, amelynek feladata a polgárháborús áldozatok helyzetének tanulmányozása, az áldozatok kompenzálása volt (Comisión Interministerial para el Estudio de la Situación de las Víctimas de la Guerra Civil). A bizottság, amelynek élén a kormányfő helyettese, María Teresa Fernández de la Vega áll, meglehetősen összetett célt tűzött ki maga elé. Szó van – többek között – a francóista rögtönítélő bíróságok ítéleteinek felülvizsgálatáról, a névtelen tömegsírokban eltemetett több ezer holttest azonosításáról, a levéltárak megnyitásáról, a francóista szimbólumok eltávolításáról és – nem utolsósorban – az áldozatok erkölcsi és anyagi kárpótlásáról.

A polgárháború alatt és annak befejezése után zajló francóista gyorsított eljárású perek felülvizsgálata a leginkább vitatott témák közé tartozik. A történelmi emlékezet helyreállításáért küzdő különböző társadalmi szervezetek, egyesületek azt szeretnék elérni, hogy semmisítsék meg a diktatúra idején született bírósági ítéleteket. Egy ilyen jellegű jogi revízió azonban komoly törvényes aggályokat feltételez.

Heves indulatokat gerjesztett a francóista szimbólumok eltávolításának kérdése is. Spanyolországban mindmáig számos városban található a Franco-rendszert idéző szobrok, mellszobrok és egyéb emlékművek. Még mindig léteznek a diktatúrára emlékeztető utcanévek. Ezek eltávolítása, a nevek megváltoztatása azonban többnyire a helyi önkormányzatok kompetenciájába tartozik.

Külön figyelmet érdemel a Franco-rendszer legjelentősebb szimbóluma, a Madridtól nem messze található Elesettek Völgye, amelyet Franco tábornok a polgárháború után, a politikai foglyok ezreivel építtetett fel. Ezen az emblemikus helyen, a sziklafalba vájt katedrálisban nyugszik a diktátor holtteste, mellette pedig a spanyol fasiszta párt, a Falange alapítójának, José Antonio Primo de Riverának földi maradványai. A különböző társadalmi szervezetek azt követelik a kormánytól, hogy távolítsa el a síremlékeket, és az Elesettek Völgyét – egy állandó kiállítás létrehozásával – a Franco-rendszer áldozatainak emblemikus helyévé változtassa.

³ Anderle Ádám: A spanyol átmenet In: História 1993/7. 27–28.

⁴ [http://www.boe.es Jefatura del Estado \(BOE n. 162 de 8/7/2006](http://www.boe.es Jefatura del Estado (BOE n. 162 de 8/7/2006)

A kormány ezirányú politikája, a történelmi emlékezet helyreállítására vonatkozó törvénytervezet azonban éles kritikát váltott ki az ellenzék, a konzervatív jobboldali Néppárt (Partido Popular) és sajtója részéről, amely azzal vádolta a szocialistákat, hogy régi sebeket tépnek fel ezzel a politikával. Egyes sajtóorgánumok egyenesen azt vetették a kormányfő, José Luis Rodríguez Zapatero szemére, hogy „meg akarja nyerni a polgárháborút, amelyet a demokratikus átmenet idején eltemettek”, és az 1978-as demokratikus alapok helyett az 1931-es viszonyokat akarja visszaállítani. A kormányt azonban nem csak az ellenzék, hanem saját szövetségesei felől is támadások érték. A Katalán Köztársasági Baloldal és a Zöld Baloldal (Esquerra Republicana de Catalunya – ERC e Izquierda Verde) a 2004-ben beígért törvény megalkotásának többszöri elhalasztása miatt bírálta kormányt, illetve saját törvénytervezetet nyújtottak be a parlament elé.⁵

Hosszas viták után, 2006. június 22-én a spanyol parlament alsóháza, a küldöttgyűlés (Congreso de Diputados) – a Néppárt egyedüli ellenszavazata mellett – megszavazta, hogy a 2006-os esztendőt a Történelmi Emlékezet Événév nyilvánítsák.

A továbbra is csak formálódóban lévő ún. Történelmi Emlékezet Törvénye azonban továbbra is meglehetősen izgalmi állapotban tartja a spanyol közéletet és közhangulatot. Az 1936. július 18-i katonai felkelés 70. évfordulója kapcsán a történelmi emlékezet helyreállítása a politikai élet egyik központi témája lett. A különböző médiumok, újságok, kerekasztal beszélgetések, televízióműsorok soha ekkora teret, időt és figyelmet korábban nem szenteltek e témának. Miközben a kormány a törvény előkészítésén munkálkodott, úgy tűnt, az egész ország megmozdult, hogy ki-ki a maga múltját, történelmi emlékezetét megvédje.

Egyesek szerint ideje „kiegyenlíteni a számlát” a francóizmus áldozatai felé, amíg azok még életben vannak. Mások szerint azonban még túl korai lenne ez a gesztus, és feltépné azokat a régi sebeket, amelyek 30 éve a demokratikus átmenet idején beformi látszottak. A polgárháborúnak már alig vannak élő tanúi, a francóizmusnak viszont annál több.

A spanyol Szociológiai Kutatóközpont (Centro de Investigaciones Sociológicas – CIS) 2005. novemberi felmérései szerint a spanyolok 54,1% egyetért azzal, hogy a polgárháború áldozatait valamilyen módon kárpótolják, míg 24,8% ellenzi. A kérdés időszűrűségével kapcsolatban 53,3% úgy véli, hogy elérkezett az ideje a jóvátételnek, 43,3% azonban úgy érzi, nincs értelme a múltat bolygatni.⁶

A téma érzékenységet jól mutatja a 2005. márciusi incidens is. A szocialista kormány döntése alapján Madrid belvárosából eltávolították Franco egyik lovasszobrát. Az eset óriási indulatokat ébresztett, és nem csupán az ultrajobboldal kislétszámú csoportjai körében, hanem az ellenzék is bírálta Zapatero kormányfő lépését. Ezek után a kormány számára is világossá vált, hogy a történelmi emlékezet helyreállítására vonatkozó törvény kidolgozása rendkívül kényes és összetett téma, amely újabb problémákat gerjeszthet. A kormány szándéka éppen ezért a polgárháború mindkét táborának áldozatait kompenzálni. Nem akar újabb sérelmeket a jobboldal részéről, de nem akar túlzottan a francóizmus köztársasági áldozataira koncentrálni sem.

Ennek ellenére a kormányt igen erőteljes bírálatok érték és érik. Egyes vélemények szerint a szocialista kormány intenciója kétszeresen is paradox jellegű. Elsősorban azért, mert azok, akik ma Spanyolországban a történelmi emlékezet helyreállítására buzdítanak, ugyanazok, akik 30 évvel ezelőtt, a demokratikus átmenet idején éppen azon fáradoztak, hogy mindenáron elfeledtessék a Második Köztársaság és a Nemzeti Forradalmi Háború követeléseit, és igyekeztek ezen eseményeknek még az emlékét is kitörölni az ifjú generációk tudatából. A másik ellentmondást pedig – a törvénytervezetet kritizálók – a helyreállítandó történelmi emlékezet meglehetősen hiányos, mondhatni „szelektív” jellegében vélik felfedezni.

Éles hangvételű kritikák szerint a kormány felhívása a „köztársasági értékek helyreállítására” vonatkozóan szintén meglehetősen szelektívnek mondható. Elsősorban a köztársaság történetének egy bizonyos szakaszára, az 1931–33 közötti republikánus-szocialista kormányzás időszakára értendő, amelynek legfőbb vonása a baloldali értelmiségi kis- és középpolgári réteg erőteljes antiklerikalizmusa volt. A szándék mögött a kormányt bírálók politikai fogást sejtnek.⁷

A köztársaság számos egyéb történéséről azonban továbbra sem esik szó. Így a polgárháború kapcsán a nagyhatalmak korabeli állásfoglalásáról sem, azaz a „benemavatkozás” politikájáról. Sokakban felmerül a kérdés Spanyolországban, vajon miért nem beszélnek a korabeli demokratikus országok meglehetősen ellentmondásos politikájáról a spanyol polgárháborúval kapcsolatban? Azokról az országokról, akik a közelmúltban

⁵ <http://www.elmundo.es/elmundo/2005/11/17> „En busca de la memoria histórica”

⁶ Uo.

⁷ http://www.uce.es/DEVERDAD/ARCHIVO_2006/15 A. Beloki: Una memoria selectiva

viszont – 70 évvel a polgárháború után – olyan aktívan és határozottan ítélték el az Európai Parlamentben azt a francóista rendszert, amelyet korabeli politikájukkal, passzivitásukkal maguk is segítettek hatalomra jutni.

Az elmúlt év október 7-én Morata de Tajuñában – egy közigazgatásilag Madridhoz tartozó településen – emlékművet avattak a Nemzetközi Brigádok tiszteletére. 1936-ban 52 országból 35 ezer antifasiszta érkezett Spanyolországba, hogy részt vegyen a Hitler és Mussolini által támogatott és Franco tábornok által vezetett lázadók elleni küzdelemben. A harcok során a nemzetközi brigádok tagjai közül mintegy 10 ezren életüket veszítették. 2006 októberében a még élő 250 brigádtagból 36 ment el Spanyolországba a Nemzetközi Brigádok Baráti Társaságának (Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales – AABI) megemlékezésére. Az emlékmű felirata magáért beszél: „A Be Nem Avatkozási Bizottság megölte a II. Köztársaságot”...

A spanyol polgárháború egyik jeles szakértőjét, Antony Beevor szavait idézve: „A spanyol polgárháborúnál meggyőzőbben semmi sem bizonyítja, hogy a történelmi tárgyú vitákban nem lehetséges megfellebbezhetetlen ítéletalkotás. Hiszen az abszolút igazság aligha deríthető ki olyan, politikai szenvedélyek övezte kérdésekben, amelyekhez a kutató sem igen tud előítéletektől mentesen közelíteni.”⁸

ANITA ZALAI

The Spanish civil war - from a 70-year perspective

Learning from the monstrosities of the 1936-39 Spanish Civil War, after Franco's death in 1975, the new generations did all they could to avoid such bloody events. This led to the policy of compromises, which meant the opponents made a deal: all disagreements should be settled via consensus and memorandum, and not with the annihilation of the opponent. The care of this informal agreement was the development of certain taboos, which also meant that each political party gave up its earlier cardinal ideas. Founding the Spanish democracy, the past itself became one of these taboos, as it was recognised that the future cannot be built upon the past, as this would only lead to another civil-war situation. This is the reason why no party used- or rather, has used- historical argumentation.

However, having won the 2004 elections, the Socialist Worker's Party (PSOE) thought it was time to face the past, and established an interministerial committee, the goal of which was the examination and compensation of victims of the civil war. After the 70th anniversary of the 1936 coup, the reconstruction of historical memories has become a „hot issue” in political life. Never has the topic been paid so much attention in the different media - newspapers, round-table discussions and television. The whole country took a stand -each side to protect its own historical memories.

⁸ Antony Beevor: A spanyol polgárháború. Európa, Budapest, 2002. 7.